

WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVIII (2021), No 1
s. 135-158
doi: 10.36121/tgiergiel.18.2021.1.135

Tomisław Giergiel
ORCID: 0000-0003-3335-8810
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Warsztat badacza fotografii w metodyce archiwalnej

Streszczenie: Powstałe w przeszłości i powstające współcześnie fotografie zaliczane są do materiałów archiwalnych wchodzących do narodowego zasobu archiwalnego. Warunkiem jest ich znaczenie jako źródła informacji o wartości historycznej. Normy te skłaniają do uwzględnienia w metodyce archiwalnej szerszej perspektywy warsztatu badacza historii fotografii. Do wspólnych obszarów zainteresowania wiedzy o fotografii i archiwistyki należy refleksja nad fotografią jako źródłem historycznym na każdym etapie gromadzenia, opracowywania i udostępniania materiałów archiwalnych. W artykule poruszone zostały też problemy narzędzi warsztatowych i wyszukiwania fotografii.

Słowa kluczowe: archiwistyka, fotografia, metodyka archiwalna, materiały archiwalne, dokumentacja fotograficzna

Workshop of a photography researcher in archival methodology

Annotation: Photographs created in the past and created today are classified as archival materials included in the national archival resource. The condition is their importance as a source of information of historical value. These norms encourage the inclusion in the archival methodology of a broader perspective of the workshop of a researcher of the history of photography. One of the common areas of interest in knowledge about photography and archival science is reflection on photography as a historical source at every stage of collecting, processing and sharing archival materials. The article also touches upon the problems of workshop tools and photo search.

Keywords: archivistics, photography, archival methodology, archival materials, photographic documentation

Мастер-класс фотографа-исследователя по архивной методике

Аннотация: Фотографии, сделанные в прошлом и созданные сегодня, относятся к архивным материалам, входящим в состав национального архивного фонда. Условием является их важность как источника исторической информации. Эти стандарты поощряют включение в архивную методологию более широкой перспективы мастерской исследователя истории фотографии. К общим для знаний о фотографии и архивоведения областям интересов принадлежит размышление о фотографии как историческом источнике на каждом этапе сбора, разработки и обмена архивными материалами. В статье также затронуты проблемы с орудиями мастерской и поиском фотографий.

Ключевые слова: архивоведение, фотография, архивная методика, архивные материалы, фотодокументация

Od momentu wynalezienia fotografia jest nośnikiem informacji o każdym rodzaju działalności i myśli ludzkiej. Na tym polega jej fenomen, a osiągnięcie Louisa Jacquesa Daguerre'a należy cenić na równi z wynalazkiem Gutenberga. Fotografowanie jest czynnością powszechną, występującą w życiu prywatnym i publicznym. Może być amatorskie i profesjonalne. Posiada warstwę medialną, ale również metadane w przypadku wersji cyfrowej. Fotografia może być dziedziną sztuki, a jej przejawy są przedmiotem kolekcjonerstwa, ale może być również narzędziem technicznym i metodą naukową, służącą rejestrowaniu bieżących czynności zawodowych, także jako element dokumentacji urzędowej. Posiada zastosowanie użytkowe, usługowe i przemysłowe.

Kategorie te krzyżują się, gdyż fotografia, która jest uznawana za dzieło sztuki, może jednocześnie stanowić dokumentację. Z kolei fotografię utrwalającą eksperymenty naukowe można traktować jako wytwór pracy zawodowej, a jednocześnie źródło do badań nad przeszłością. Fotografia legitymacyjna to forma uwierzytelnienia dokumentów urzędowych, ale również przejaw rozwoju technik atelierowych. Większość fotografii powstających w tych wszystkich obszarach i branżach nigdy jednak nie zaistnieje w sferze publicznej, gdyż ulegnie zniszczeniu, także w wyniku procesu brakowania. Coraz częstszym powodem ich utraty są usterki i starzenie się nośników elektronicznych. Sytuacja ta nie skłania jednak do powrotu do bardziej odpornej na zniszczenie fotografii analogowej. Świadczy to o silniejszej tendencji do „gorączki” wykonywania fotografii, niż „szaleństwa” ich katalogowania czy archiwizowania¹.

¹ Źródłem inspiracji użytych określeń były tytuły dwóch ważnych książek: U. Eco, *Szaleństwo katalogowania*, Poznań 2009 oraz J. Derrida, *Gorączka archiwum. Impresja freudowska*, Warszawa 2016.

Jedynie część wytworzonych fotografii trafi do zbiorów publicznych i stanie się obiektem zainteresowania wyspecjalizowanych dziedzin badawczych. Początkowo była to historia sztuki, a obecnie wiele innych gałęzi historiografii (historia polityczna, społeczna, gospodarcza, kultury, nauki, sportu, wojskowości czy techniki), ale również innych nauk (socjologia wizualna, antropologia kulturowa, etnografia, kryminologia, medioznawstwo czy komunikologia). W końcu należy wymienić nauki stosowane, które zajmują się fotografią, mając największy wpływ na jej przetrwanie i przyczyniają się do jej opracowania: archiwistyka, muzealnictwo czy konserwatorstwo. W tym przypadku nie ulega wątpliwości kwestia przydatności impulsów płynących z zewnątrz, z szerszego kontekstu badawczego i teoretycznego.

Zanim przejdziemy do refleksji nad podstawami warsztatu badacza historii fotografii w metodyce archiwalnej, należy zastanowić się nad wspólnym obszarem zainteresowania wiedzy o fotografii i archiwistyki. W archiwach znajduje się największa liczba różnorodnych fotografii w zbiorach publicznych. Zaczniemy od spojrzenia na tradycję pracy archiwalnej, stan zasobu archiwalnego, jak i normę prawną przytoczoną w pierwszym artykule ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Ustawa ta zalicza powstałe w przeszłości i powstające współcześnie fotografie do materiałów archiwalnych wchodzących do narodowego zasobu archiwalnego, o ile mają znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej². Archiwa, pomimo różnych niehistorycznych aspektów działalności są historycznymi placówkami naukowymi, a system opracowania archiwalnego opiera się na wiedzy historycznej, można wręcz powiedzieć, że jest ona niezbędna w działalności archiwów³. Stąd wynika ogromne wspólne pole wykorzystania potencjału badań nad historią fotografii. Wspólnym obszarem zainteresowania wiedzy o fotografii i archiwistyki jest odzwierciedlenie przeszłości utrwalone na obrazie fotograficznym, rozumianym jako źródło historyczne. Świadomość tego waloru fotografii jest nieodzowna na każdym etapie gromadzenia, opracowywania i udostępniania materiałów archiwalnych.

W polskiej historiografii badania nad fotografią jako źródłem historycznym dopiero się rozwijają. Ich stan jest rozproszony i nie kumuluje się w obrębie jednej dziedziny naukowej czy specjalizacji. Należy jednak zauważyć, że obszar badawczy, jakim jest rekonstrukcja dziejów fotografii, nie stanowi mo-

² Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dz. U. 2020, poz. 164.

³ I. Ihnatowicz, *Dorobek nauk pomocniczych historii XIX–XX w. w świetle nowych potrzeb*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. VIII, 1963, s. 3–4; D. Magier, *Po co archiwistyce jest potrzebna historia?* – artykuł w niniejszym numerze „*Wschodniego Rocznika Humanistycznego*”.

nopolu jednej dziedziny czy specjalności. Nie ma jednych „jedynie słusznych” dziejów fotografii⁴. Niewątpliwie problemy te stanowią wyzwanie zarówno dla badaczy fotografii archiwalnej, jak i dla archiwistów ją opracowujących. Ze względu na treść/tematykę/zawartość można wyodrębnić wiele kategorii fotografii archiwalnej, jak: artystyczna, reporterska, atelierowa, techniczna, dokumentacyjna, ilustracyjna, naukowa, propagandowa, agencyjna, prasowa, sytuacyjna, rodzinna, pamiątkowa, reklamowa, kryminalistyczna, wojenna, wojskowa, etnograficzna, przyrodnicza, lotnicza, sportowa, itd. To niepełne wyliczenie nie jest nawet próbą klasyfikacji, ale ukazuje, iż badanie każdego z tych rodzajów fotografii wymaga nie tylko innych podstaw źródłowych, ale również innego ujęcia metodologicznego oraz kwestionariusza badawczego. Nie ma więc jednego warsztatu badawczego obejmującego całość dziejów fotografii⁵. Dodatkowo należy pamiętać o krzyżowaniu się owych kategorii, czego kilka przykładów podaliśmy wyżej.

Pomocy warsztatowej nie stanowią ujęcia syntetyczne dziejów polskiej fotografii pióra Aleksandra Macieszy i Ignacego Płażewskiego, które zostały napisane bez znajomości warsztatu historyka⁶. Bezkrytycznie występują one w obiegu bibliograficznym, lecz skupiają się na początkach fotografii w Polsce oraz na aspekcie artystycznym. Nie można ich uznać za podręczniki historii fotografii polskiej, nie znajdziemy tam na przykład informacji o fotoreportażu czy fotografii dokumentalnej⁷. Wyższym poziomem charakteryzują się monografie „lokalnych” dziejów, a właściwie początków fotografii⁸. Należy docenić

⁴ Akcentuje to tytuł książki skupiającej się na społecznym i artystycznym użyciu fotografii: A. Mazur, *Historie fotografii w Polsce 1839–2009*, Warszawa 2010, czy tytuł pracy zbiorowej *Wielkie i małe historie fotografii. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Oddział Warszawski Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 2013.

⁵ Pewną analogią do tego zjawiska mogą być zróżnicowane warsztaty badawcze stosowane w naukach pomocniczych zajmujących się określonym typem źródła, ograniczające się raczej do jednej-dwóch epok.

⁶ A. Maciesza, *Historia fotografii polskiej w latach 1839–1889*, Płock 1972; I. Płażewski, *Spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, Warszawa 1982 oraz wydanie pod zmienionym tytułem, z ingerencjami w tekście: I. Płażewski, *Dzieje polskiej fotografii 1839–1939*, Warszawa 2003. Negatywnie należy ocenić pominięcie w tym wydaniu 23 ostatnich stron mówiących o latach powojennych oraz częściowo inny dobór ilustracji (bez żadnego wyjaśnienia). Pozytywną zmianą jest jednak dodanie *Pocztu fotografów i fotografików działających w Polsce przed 1 września 1939*.

⁷ A. Mazur, *Krzywe spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, „Fototapeta”, 2004, <http://fototapeta.art.pl/2004/plz.php> [dostęp: 17.05.2021].

⁸ Z wielu tego typu publikacji wymieńmy tylko cztery: J. Koziański, *Fotografia krakowska w latach 1840–1914*, Kraków 1978; M. Janik, *Fotografia w guberniach kieleckiej i radomskiej w latach 1839–1918*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 15 (1986/1987) s. 85–139;

powstanie wydawnictwa seryjnego: „Źródła do historii fotografii polskiej XIX wieku”, choć nie są to *stricto* edycje źródłowe⁹. Te ostatnie przedsięwzięcia są inicjowane oraz rozwijane na gruncie historii sztuki i nie są zbyt przydatne do badań historyczno-archiwalnych.

Teoria uznająca fotografie za źródła historyczne przebija się więc z trudem. W polskiej historiografii można wyliczyć niewiele wypowiedzi na ten temat, jeszcze mniej jest opracowań skupiających się tylko na wspomnianym problemie. Teoretyczne rozważania nad fotografią jako źródłem historycznym prowadzą specjaliści z zakresu nauk pomocniczych historii¹⁰, historycy nauki¹¹, badacze archiwów i dokumentacji¹², a także metodolodzy obierający za przedmiot badań tzw. historię wizualną, na których przemożny wpływ ma teoria sztuki, antropologii, czy socjologii¹³. Osobne badania przeprowadzono

W. Mossakowska, *Początki fotografii w Warszawie (1839-1863)*, T. 1-2, Warszawa 1994; R. Bogdziewicz, *Fotografia na Lubelszczyźnie na tle fotografii europejskiej i krajowej w latach 1839-1918*, Lublin 2017.

⁹ Dotychczas w serii: „Źródła do historii fotografii polskiej XIX wieku” ukazały się cztery tomy: *Miejsce fotografii w badaniach humanistycznych*, pod red. M. Ziętkiewicz i M. Biernackiej, Warszawa 2016; E. Nowak-Mitura, *Początki fotografii w prasie polskiej. „Tygodnik Ilustrowany” 1859-1900*, Warszawa 2015; A. Ken, *Rozważania historyczne, artystyczne i naukowe o fotografii*, oprac. M. M. Grąbczewska; red. M. Biernacka, Warszawa 2017; *Odkrywanie „peryferii”. Historie fotografii w Europie Środkowo-Wschodniej*, pod red. M. Ziętkiewicz i M. Biernackiej, Warszawa 2017.

¹⁰ K. Bobowski, K. Burski, B. Turoń, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1973, s. 111-114 (rozdział: *Źródła pochodzenia mechanicznego – metody reprografii*); I. Ihnatowicz, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990, s. 68-78; Z. Piech, *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii?* w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s.137; tenże, „*Trwanie osobne i wieczne*”. *Fotografia jako źródło w kręgu nauk pomocniczych historii i archiwistyki*, w: *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne. Materiały konferencji naukowych organizowanych przez Archiwum Nauki PAN i PAU i Polską Akademię Umiejętności*, red. A. Górski, Kraków 2018, s. 79-110; M. Janik, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX w. jako przedmiot kształcenia studentów historii Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*”, 14 /2 (2017), s. 71-89.

¹¹ A. Ciołkosz, J. Miszalski, J. R. Olędzki, *Interpretacja zdjęć lotniczych*, Warszawa 1978; Z. Tucholski, *Fotografia lotnicza jako źródło historyczne*, „*Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*”, 64, 2019, nr 22, s. 167-179.

¹² S. Tomczak, *Fotografia jako źródło historyczne – rys problemowy*, „*Archiwista Polski*” 2013, nr 2, s. 31-39; B. Wilk, *Wizualny zapis przeszłości. Fotografie w spuściznach jako źródło historyczne*, „*Archiwista Polski*” 2014, nr 1, s. 29-44; P. Gut, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX w. w warsztacie archiwisty*, w: *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Kielce – 20–21 września 2017 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2019, s. 171-180.

¹³ A. Barzycka, *Fotografia jako źródło historyczne. Wybrane problemy*, „*Historyka. Studia metodologiczne*”, t. XXXVI, 2006; s. 105-117; A. Topolska, *Metody analizy fotografii w świetle*

nad fotografią, jako źródłem do dziejów społeczno-gospodarczych¹⁴ i jej rolę w edukacji historycznej¹⁵, co świadczy o pewnym wyspecjalizowaniu teoretycznym. Pomimo tego, że publikacje te zawierają znaczne braki bibliograficzne i inne usterki warsztatowe, świadomość wartości źródłowej fotografii jest coraz wyższa. Można jednak odnieść wrażenie, że każde z wymienionych środowisk badawczych jest zamknięte na osiągnięcia pozostałych, a uznanie fotografii za źródło w praktyce badawczej często posiada tylko wymiar deklaratoryjny¹⁶.

Biorąc pod uwagę stan badań dotyczący fotografii jako źródła, należy szerzej odnieść się do ustaleń Zenona Piecha, który oparł się na doświadczeniach metodologicznych z pracy nad dawnymi źródłami ikonograficznymi. Wyznaczył obszary przeszłości ukazywane przez źródła ikonograficzne,

teorii Rolanda Barthes'a, w: *Media audiowizualne w warsztacie historyka*, red. D. Skotarczak, Poznań 2008, s. 149-159; M. Michałowska, *Miejsce fotografii - dokumentu w procesie historiograficznym*, w: *Foto-historia. Fotografia w przedstawianiu przeszłości*, red. V. Julkowska, Poznań 2012, s. 13-26; D. Skotarczak, *Co to jest historia wizualna?*, w: *Foto-historia. Fotografia w przedstawianiu przeszłości*, s. 175-180; tejsze, *Kilka uwag o historii wizualnej*, „Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej”, t. 8, 2016, s. 117-130; P. Witek, *Metodologiczne problemy historii wizualnej*, „Res Historica” 2014, nr 37, s. 157-176; S. Jakutovič, *Problem wartości fotografii jako dokumentu „Sensus Historiae”* Vol. XXXV (2019/2), s. 25-39.

¹⁴ Z. Landau, *Fotografia jako źródło dla historii gospodarczej*, w: *Robotnicy. II wystawa fotografii robotniczej. Zdjęcia z lat 1881-1946*, oprac. i red. katalogu M. Kurasiak, Warszawa 1989; W. Mędrzecki, *Fotografia chłopska jako źródło do dziejów rodziny w Królestwie Polskim*, w: *Spoleczeństwo polskie XVIII i XIX wieku*, t. IX, pod red. J. Leskiewiczowej, Warszawa 1991, s. 377-395; J. Niklewska, *Fotografia jako źródło do poznania położenia materialnego mieszkańców Warszawy II połowy XIX w.*, w: *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, pod red. J. Sztetyły, Warszawa 1992; M. Bijak, A. Garlicka, *Fotografia chłopów polskich*, Warszawa 1993; J. Bartuszek, *Między reprezentacją a „martwym papierem”. Znaczenie chłopskiej fotografii rodzinnej*, Warszawa 2005; Ł. Szczypkowski, *Dawna fotografia jako źródło do badań pamięci historycznej mieszkańców małej społeczności na przykładzie Książenic w południowej Wielkopolsce*, „Dzieje Najnowsze”, R. LI, 2019, 3, s. 5-27.

¹⁵ B. Techmańska, M. Skotnicka-Palka, *Fotografia „opozycyjna” jako źródło edukacji o Polsce Ludowej*, w: *Polska Ludowa w edukacji historycznej*, pod red. M. Fica, Katowice 2019, s. 27-37; K. Napierała-Rydz, *Fotografia w edukacji. Wykorzystanie fotografii w nauczaniu historii*, Kraków 2015. Kilka interesujących artykułów zawiera praca: *Edukacja historyczna a współczesność. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi dr. hab. Adamowi Suchońskiemu w czterdziestolecie pracy dydaktycznej i naukowej oraz z okazji siedemdziesiątych urodzin*, red. B. Kubis, Opole 2003 (M. Janik, B. Urbanowicz, *Fotografia w nauczaniu i uczeniu się historii*; V. Julkowska, *Fotografia lotnicza w warsztacie dydaktycznym nauczyciela historii*).

¹⁶ Na przykład praca J. Budzińska, *Źródło ikonograficzne w szkolnej edukacji historycznej na przykładzie zbiorów muzeów wielkopolskich*, Poznań 2014, bierze pod uwagę bez żadnego uzasadnienia tylko dzieła malarskie (nie objęto badaniami fotografii ani żadnych innych źródeł ikonograficznych). Oczywiście autorka miała prawo wybrać określony rodzaj źródeł do realizacji własnej koncepcji edukacyjnej, lecz tytuł pracy sugeruje wykorzystanie źródeł ikonograficznych bez zawężeń czy wykluczeń.

w które wpisuje się fotografia. Ustalił również katalog dziewięciu cech właściwych fotografii określających ją jako źródło historyczne: 1. późny czas powstania, 2. stosunkowa łatwość jej wykonywania, 3. konieczność bezpośredniego kontaktu fotografa z fotografowanym zjawiskiem, 4. krótkotrwałość aktu wykonania fotografii, 5. niespotykana dotychczas wierność przekazu, 6. poszerzenie tematyki dokumentowanych dotychczas zjawisk, daleko wykraczające poza postacie i wydarzenia o znaczeniu historycznym, 7. postępująca z biegiem czasu „masowość” wytwarzania fotografii, 8. możliwość ich reprodukcji w licznych egzemplarzach, 9. rejestracja form zewnętrznych zjawisk, bez możliwości ukazania ich wewnętrznych mechanizmów¹⁷.

Wymienione cechy można uszczegóławiać albo wyodrębniać nowe w kontekście fotografii archiwalnej. Możliwość reprodukcji skutkuje potencjalną wieloegzemplarowością i wtórnością treści. Z tej niedocenianej cechy fotografii wynika jednak funkcja transponowania treści, prowadząca do skutecznej ochrony bezcennych informacji. Za przykład może służyć fotografia dokumentu lokacyjnego miasta Koprzywnicy zagubionego już po II wojnie światowej, wykonana w 1934 r. i przynosząca inną datę roczną lokacji niż zawarta w edycji F. Piekosińskiego¹⁸. Przekazywanie treści źródłowych poprzez komunikat wizualny jest skuteczne również poprzez kopię kopii, itd. W tym sensie możemy mówić wręcz o nieskończonych możliwościach w replikowaniu. Cecha powielarności, wynikająca z techniki oraz technologii fotograficznej i reprograficznej może jednak sprzyjać ingerencji w przekaz informacyjny i dokumentacyjny. Ingerencje (fotomontaż, retusz, itd.) powstają z różnych powodów: w wyniku działalności twórczej, zaspakajając oczekiwania odbiorcy, lub w celu wprowadzenia jego w błąd¹⁹.

„Masowość” wytwarzania fotografii skłania do weryfikacji podawanej w literaturze liczby kilkunastu milionów fotografii w archiwach²⁰. W rzeczywistości jest ich wielokrotnie więcej, a archiwalny zasób fotografii narasta w sposób lawinowy. Gromadzenie fotografii następuje wielotorowo. Archiwa przejmują pojedyncze fotografie jak i całe odrębne (samoistne) zespoły

¹⁷ Z. Piech, „*Trwanie osobne i wieczne*”. *Fotografia jako źródło...*, s. 13.

¹⁸ Fotografia dokumentu pergaminowego wystawionego przez Bolesława Wstydlivego w Osieku 8 grudnia 1267 r., przechowywana w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, reprodukowana: T. Giergiel, *Kalendarium dziejów Koprzywnicy*, Koprzywnica 2018, okładka oraz s. 20-21.

¹⁹ I. Ilnatowicz, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, s. 73-75; *Fotomontaż polski w dwudziestolecie międzywojennym*, red. J. Pieńkos, Warszawa 2003; D. Malczewska-Pawelec, *II Rzeczpospolita widziana na fotografiach, ponuro (o manipulacjach zdjęciami w prasie polskiej doby stalinowskiej)*, w: *Foto-historia. Fotografia w przedstawianiu przeszłości*, s. 149-164.

²⁰ A. Werens, *Zbiory fotografii w archiwach państwowych*, „Teki Archiwalne” Seria nowa, t. 7 (29), 2003, s. 241-255.

fotografii, co było domeną dawnego Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, a obecnie Narodowego Archiwum Cyfrowego²¹. Jest to spuścizna agencji fotograficznych i innych instytucji, w tym wydawniczych, a także po kolekcjonerach i znanych fotografikach artystach, czy dokumentalistach, nabywana również w drodze zakupu. Oczywiście tego typu działalność prowadzą również inne archiwa państwowe. Fotografie znajdują się również w przejmowanej dokumentacji osobowej czy technicznej. Wszystkie te cechy mówią raczej o bezmiarze i wielopostaciowości fotografii, niż o braku jej wiarygodności, stąd wymagają systemowych rozwiązań, interdyscyplinarnych interpretacji, wysublimowanych metod, różnych perspektyw badawczych, również w trakcie opracowania fotografii archiwalnej.

Metodyka archiwalna w zakresie opracowania dokumentacji fotograficznej w archiwach państwowych została ukształtowana dwoma zarządzeniami Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 1969 r. i 2006 r., które obejmowały wszystkie etapy, zarówno opracowania zespołu (zbioru) fotografii, jak i opracowania fotografii w zespole (zbiorze) archiwalnym (aktowym)²². Zawierały również definicję fotografii jako wszelkich statycznych form fotograficznego zapisu obrazu, niezależnie od techniki wykonania. Ponadto zarządzenie nr 7 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2018 r. do ewidencjonowanych rodzajów materiałów archiwalnych włączyło „dokumentację fotograficzną”, podając jej przykłady: negatyw (rolka, pasek, pojedyncza klatka), odbitka pozytywowa, stykówka, diapozytyw (rolka, pasek, pojedyncza klatka), tableau, album, grupa fotografii (negatywów, odbitek pozytywowych, diapozytywów) w formie scalonej (np. w albumie, teczce, kopercie)²³. Jest to katalog otwarty i ewidencjonowanie powinno obejmować również inne materiały, często znajdujące się w spuściznach fotografów, jak np. materiały fotograficzne niewywołane a naświetlone; niewykorzystane przez twórcę dokumentacji do procesów fotograficznych (fabrycznie nowe); opakowania fabryczne, czy ochronne; zarówno będące w obrocie, jak i wykonane własnoręcznie przez twórcę dokumentacji fotograficznej oraz inne materiały

²¹ *Archiwum Dokumentacji Mechanicznej. Przewodnik po zasobie fotografii 1840-2004*, oprac. J. Boniecki, Warszawa 2005, s. 31-32 (Zestawienie statystyczne zespołów i zbiorów); <https://www.nac.gov.pl/archiwum-audiowizualne/zasob/spis-zespolow> [dostęp: 17.05.2021].

²² Zarządzenie nr 17 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 czerwca 1969 r. w sprawie archiwalnego opracowania zasobu fotografii; Decyzja Nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 24 kwietnia 2006 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad opracowania fotografii w archiwach państwowych.

²³ Zarządzenie nr 7 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie ewidencjonowania zasobu archiwalnego w archiwach państwowych, § 6, p. 6.

ukazujące jego indywidualne rozwiązania ewidencyjne. Wymienione materiały nie są fotografiami tworzącymi archiwalny zasób fotografii, ale niewątpliwie posiadają wartość archiwalną: dokumentacyjną i historyczną w zakresie dziejów polskiego ruchu fotograficznego. Aktualnie obowiązujące Zarządzenie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 2019 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej w archiwach państwowych uchyliło wcześniejszy normatyw i nie zawiera już definicji fotografii²⁴. Trudno przewidzieć konsekwencje tej decyzji. Z jednej strony wydaje się, że nie powinno to przysporzyć problemów, ale z drugiej strony mamy do czynienia z cyfrową rewolucją technologiczną, która często przetwarza „fotograficzny zapis obrazu” w sposób płynny. W latach 2006-2019 obowiązywała wskazówka metodyczna obejmująca tę „płynną” sytuację w definicji rozszerzającej odbitki pozytywowej pochodzącej od twórcy, jako odwzorowania obrazu zapisanego na negatywie, jak i jego artystycznego przetworzenia²⁵. Obecnie wskazówka ta nie obowiązuje, a w wyniku korzystania z oprogramowania z funkcjami modyfikującymi obraz cyfrowo, może dochodzić do ingerencji w przekaz informacyjny i dokumentacyjny z powodów, o których już wspominaliśmy wyżej. Nierzadko trudno jest uchwycić granice między fotografią, a grafiką komputerową. Obecnie archiwista przy identyfikacji tego rodzaju dokumentacji nie dysponuje żadnymi wskazówkami metodycznymi. Również obarczone ryzykiem jest bezwzględne niezaliczanie reprodukcji do dokumentacji fotograficznej²⁶. Co do zasady jest to rozwiązanie właściwe, ale reprodukcja dokumentacji fotograficznej (w formie mikroformy, fotokopii czy skanu) zawierająca np. obraz bezpowrotnie zniszczonej fotografii, powinna być objęta, z braku ustawowej definicji, kategorią dokumentacji fotograficznej.

Warsztat badacza historii fotografii jest stosowany na każdym etapie wyżej wspomnianych dwóch poziomów opracowania, ale niewątpliwie ma największe znaczenie podczas inwentaryzacji fotografii. Decyzja Nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 24 kwietnia 2006 r. ogólnie, ale w sposób interesujący wskazywała źródła i metody opisu jednostki inwentarzowej (tematu): „opis tematu opracowuje się na podstawie obrazu

²⁴ Zarządzenie nr 34 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 września 2019 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej w archiwach państwowych.

²⁵ Załącznik do Wskazówek metodycznych dotyczących zasad opracowania fotografii w archiwach państwowych, wprowadzonych decyzją Nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 24 kwietnia 2006 r. (Słownik z definicjami podstawowych pojęć).

²⁶ Zarządzenie nr 34 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 września 2019 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej w archiwach państwowych. § 3.

i zweryfikowanej adnotacji na odwrocie fotografii lub informacji ustalonej na podstawie innych źródeł²⁷. Opis ten obejmował dane przyporządkowane do wszystkich obrazów składających się na temat oraz przyporządkowane do pojedynczych obrazów (fotografii) – w sumie 22 elementów. Znajdziemy wśród nich szereg danych, których rekonstrukcja wymaga znajomości warsztatu historycznego: miejsce wydarzenia, daty skrajne wydarzenia, nazwiska i imiona osób znajdujących się na fotografii oraz inne dane dotyczące tych osób, nazwy własne obiektów znajdujących się na fotografii, data wykonania fotografii, zakład fotograficzny, autor fotografii.

Zarządzenie w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej z 2019 r. zniósło obowiązek opisu w zakresie identyfikacji wydarzeń, osób i obiektów zobrazowanych na fotografii²⁸. Nie wskazuje również źródeł i metod pozyskiwania danych. Wymagany podczas inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej rozbudowany opis składa się obecnie z 29 elementów, dotyczących głównie formy zewnętrznej i wewnętrznej, techniki, formatu zapisu i innych danych technicznych. Wymagane elementy zawierające dane historyczne należą do obszaru krytyki zewnętrznej źródła i ograniczają się do identyfikacji daty/dat skrajnych, autora/autorów, zakładu fotograficznego/pracowni fotograficznej, agencji fotograficznej, oraz adnotacji znajdujących się np. na awersie, rewersie lub ramce. Najważniejszy element opisu został określony lakonicznie jako „zawartość/treść” fotografii. Tego typu sformułowanie niestety pozwala na pobieżne zrelacjonowanie widocznych motywów, np.: „grupa osób (pieszych, urzędników, żołnierzy, itd.)”, czy „postać w garniturze (mundurze, itd.) na tle zabudowań”, itd. – bez ich historycznej interpretacji, czy chociaż charakterystyki. Aktualnie obowiązujące normy nie wymagają więc podawania (opisywania) treści historycznej warstwy obrazu, czyli przekazu informacyjnego o przeszłości. Akceptację tego stanu rzeczy widać w pracy archiwów, co przejawia się w lapidarnych, czy wręcz hasłowych opisach jednostek archiwalnych dokumentacji fotograficznej zawartych w dokumentacji inwentaryzacyjnej, pomocach informacyjnych i praktyce digitalizacyjnej.

Zastanówmy się jednak, czy usankcjonowanie odtwórczego sposobu określania „zawartości/treści” podczas inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej jest zgodne z aktem normatywnym wyższego rzędu, czyli ustawą

²⁷ Załącznik do Decyzji Nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 24 kwietnia 2006 r. Wskazówki metodyczne dotyczące zasad opracowania fotografii w archiwach państwowych. Część II. Opracowanie zespołu (zbioru) fotografii, p.18.

²⁸ Zarządzenie nr 34 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 września 2019 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej w archiwach państwowych.

o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Zalicza ona, jak wiadomo, powstałe w przeszłości i powstające współcześnie fotografie do materiałów archiwalnych wchodzących do narodowego zasobu archiwalnego, o ile mają znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej. Wartość historyczna materiałów fotograficznych wynika z działalności twórcy dokumentacji, ale ich ścisłe znaczenie źródłowe jest wykrywane w trakcie ich opracowania, gdzie identyfikowane są informacje (dane) z tego obszaru wiedzy. Należy więc podkreślić, że wspomniany normatyw niższego rzędu nie wymaga stosowania pełnego instrumentarium krytyki źródeł wykorzystywanego w warsztacie historyka, ale skłania do tego wykładnia obowiązującej ustawy.

Dobór metod w procesie badawczym, oprócz powszechnie stosowanych (na przykład wspomnianych w normatywie z 2006 r.), powinien być zwłaszcza zdeterminowany przyjętym odpowiednio szerokim kontekstem genezy danej fotografii. Należy do niego rozpoznanie funkcji, jaką miała spełniać fotografia, ale nie wolno zapominać, że w rzeczywistości mogła ona pełnić inne zadanie, niż w zamyśle twórcy. Interesującą próbę zestawienia funkcji fotografii przedstawiła Agata Barzycka: ilustracyjna, komunikacyjna, dokumentacyjna/ uowierzytelniająco-dowodowa, kreacyjna, kulturowa, foto-obecności/ uobecnienia/reprezentacji oraz jako narzędzie badawcze²⁹. Jak widać, odnoszą się one do fotografii funkcjonującej w przestrzeni publicznej grafii, do pełnienia przez nią określonej roli w czasie jej „życia”. Funkcja fotografii w założeniu jej twórcy mogła być zupełnie inna. Jej rekonstrukcja jest ważnym elementem badania fotografii i sprowadza się do rozpoznania celu wykonania fotografii, „złożonych motywów i okoliczności wykonywania”³⁰. Mnogość impulsów działających na twórcę fotografii jest nieograniczona. Widać tutaj zasadniczą różnicę w stosunku do funkcji innych źródeł ikonograficznych (pieczęci, herbów, numizmatów, filigranów, widoków miast, czy znaków władzy i prawa), które posiadają raczej zamknięty katalog swoich funkcji i własną klasyfikację.

Literatura metodyczna dotycząca materiałów fotograficznych jest bardzo bogata, ale powstała w oparciu o nieobowiązujący już stan prawny i tylko częściowo może być brana pod uwagę (obowiązujące Zarządzenie nr 34 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 września 2019 r. jeszcze nie doczekało się opublikowanych komentarzy)³¹. Wymienione

²⁹ A. Barzycka, *Fotografia jako źródło historyczne*, s. 110-111.

³⁰ Z. Piech, *„Trwanie osobne i wieczne”*. *Fotografia jako źródło*, s. 8.

³¹ Patrz: literatura przytoczona wyżej w przypisach 12 i 20 oraz prace M. Jabłońskiej, *Co stanowi fotograficzną jednostkę inwentarзовą. Przyczynek do analizy wielkości zasobu fotograficznego w polskich archiwach państwowych*, „Archiwista Polski” 2005, nr 1, s. 31-38; teźże, *Dokumentacja specjalna w archiwach. Opis tradycyjny i komputerowy*, Toruń 2011, s. 58-68, a także

wyżej założenia teoretyczne i przepisy prawne dotyczące metodyki archiwalnej w zakresie opracowania dokumentacji fotograficznej wskazują, że prawidłowo wykonane „historyczne” elementy opisu dokumentacji fotograficznej zależą od wiedzy na temat osoby jej autora, pochodzenia fotografii, jej przynależności do zbioru, kolekcji, albumu. Ważne są dane dotyczące strony materialnej fotografii, stanu zachowania, zaopatrzenia jej w opis, autograf, sygnaturę, datację, znaki własnościowe, firmowe, fabryczne. Pomimo tego, że są to elementy pożądane i zazwyczaj niepodważalne, należy zadać pytanie o ich wiarygodność (krytyka zewnętrzna). W przypadku ich braku, fragmentaryczności lub niejasności wszystko będzie zależało od krytyki wewnętrznej – interpretacji treści w kierunku ustalania faktów oraz ich objaśniania. W procesie badawczym nad treścią fotografii przyjmie to formę identyfikacji i rozpoznania elementów obrazu przedstawionego.

Doskonałym „poligonem doświadczalnym” w zakresie opracowania materiałów fotograficznych, który wymaga praktycznej znajomości warsztatu historycznego i na którym można doskonalić ten warsztat, są spuścizny uczonych lub innych osób tworzących dokumentację własnej pracy (artystów, osób publicznych). Każda taka spuścizna traktowania integralnie zawiera bezpośrednio lub pośrednio wskazówki oraz kontekst pozwalający na opracowanie, w tym identyfikację i rozpoznanie elementów obrazu przedstawionego³². O wiele trudniej pozyskać dane historyczne fotografii

artykuł K. Biernat, *Stan badań nad dokumentacją fotograficzną w archiwach*, „Archiwista Polski” nr 3 (79) 2015, s. 61-74, gdzie szczegółowa analiza literatury metodycznej wydanej do 2014 r. dotyczącej materiałów fotograficznych, cenne jest zwłaszcza zestawienie literatury dotyczącej poszczególnych zasobów archiwów oraz opracowań na temat konserwacji fotografii, które można uzupełnić o pracę: M. Gillet, Ch. Garnier, F. Flieder, *Negatywy na płytach szklanych. Konserwacja i restauracja*, Warszawa 1989 (Zeszyty Konserwatorskie; nr 2). Szereg prac o konserwacji fotografii opublikowano również w ostatnich latach: *Długie życie fotografii. Szkolenie z zakresu konserwacji, archiwizacji, digitalizacji i opracowania archiwum fotograficznego*, red. U. Kifer, Warszawa 2016; T. Koziellec, *Konserwacja i rekonstrukcja XIX-wiecznych fotografii pochodzących ze zbioru Polskiej Akademii Nauk Biblioteki Kórnickiej*, Toruń 2017; *Czarno-biały obraz świata. Problemy ochrony i konserwacji dawnych fotografii*, red. E. Jabłońska, T. Koziellec, Toruń 2018; M. Bochenek, A. Seweryn, *Postępowanie ze zbiorem fotografii – wymagania konserwatorskie a rzeczywistość*, w: *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne*; I. Zając, *Diagnostyka zabytkowych albumów do przechowywania fotografii. Identyfikacja i badania fotografii pochodzących z XIX i początków XX wieku. Ocena możliwości przeprowadzenia zabiegów dezynfekcji i odkwaszania*, Warszawa 2019; A. Wolska, *Historia fotografii na przykładzie wybranych technik fotograficznych. Fotografia jako obiekt*, „Muzealnictwo”, 2020, 61, s. 192-200.

³² *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, oprac. H. Dymnicka-Wołoszyńska i Z. Kolankowski, Warszawa 1990; B. Wilk, *Wizualny zapis przeszłości. Fotografie w spuściznach; Opowieści fotografią pisane. Fotografie w spuściznach uczonych i twórców*, red. E. Fijałek, Kraków 2013; *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne*; A. Szczepańska, A. Szczepaniak, *Archiwa osobiste w Archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Archeion”,

o nieznanym pochodzeniu, tworzącej samodzielną jednostkę inwentarzową (temat), której autor lub właściciel nie zaopatrzył w żadne informacje. Należy zauważyć, że metoda opracowania opisu tematu „na podstawie obrazu” wymaga szerokiej wiedzy erudycyjnej, nie zawsze możliwej do uzyskania na studiach. Skłania opracowujących archiwistów do specjalizacji zawodowej i stosowania narzędzi bliskich detektywom. Ciekawe wskazówki pozwalające datować zdjęcia niepodpisane opublikował Marcin Dziubiński, który zalecił obserwację obecnej na fotografii małej architektury miejskiej, pojazdów i innych środków lokomocji, mody (z naciskiem na modę damską), pojazdów wojskowych i umundurowania, architektury regionalnej, flory, aury i pór roku oraz wzornictwa napisów i heraldyki³³. Z kolei w artykule *Opracowanie fotografii w Narodowym Archiwum Cyfrowym w praktyce, czyli „Skąd się biorą takie błędy?”* Katarzyna Kalisz i Katarzyna Plewka stwierdziły, że opracowanie fotografii „wymaga – oprócz wiedzy – również umiejętności wyszukiwania informacji źródłowych, dobrej pamięci wzrokowej, pomocnej przy kojarzeniu twarzy, obiektów, miejsc...”³⁴.

Przechodząc do problemów narzędzi warsztatowych należy zauważyć ogromną szczupłość wydawnictw katalogowych dotyczących zasobu fotografii w archiwach państwowych, a wydane drukiem są w większości efektem pracy Jana Bonieckiego³⁵. Braków tych nie rekompensują dostępne w sieci pomoce elektroniczne. Digitalizacja i masowe udostępnianie ska-

2018, 119, s. 187-200; R. Leśkiewicz, *Archiwa i kolekcje prywatne w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej*, „Archeion”, 2018, 119, s. 201-216; A. Mycio, *Opracowanie archiwów prywatnych w Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Archeion”, 2018, 119, s. 233-244; B. Nowożycki, *Kolekcje osobiste w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Ameryce oraz Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce. Stan zachowania, metody opracowania*, „Archeion”, 2018, 119, s. 245-261; W. Krajniak, *Jerzy Serczyk i jego materiały w zasobie Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, „Archeion”, 2018, 119, s. 331-348.

³³ M. Dziubiński, *Jak datować zdjęcia niepodpisane? Czyli diabeł tkwi w szczegółach*, „Archeion”, T. XIII, 2012, s. 143-161.

³⁴ K. Kalisz, K. Plewka, *Opracowanie fotografii w Narodowym Archiwum Cyfrowym w praktyce, czyli „Skąd się biorą takie błędy?”*, „Archiwista Polski”, nr 3 (67) 2012, s. 83-90.

³⁵ J. Boniecki, *Katalog fotografii z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej i innych archiwów państwowych*, Warszawa 1989; tenże, *Górny Śląsk i Zagłębie w fotografii. Katalog fotografii dotyczących województw katowickiego i bielsko-bialskiego w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie (1920-1966)*, Katowice 1992; tenże, *Święto Trzeciego Maja w fotografii. 1919-1939. Katalog zdjęć z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej*, Warszawa 1995; tenże, *Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej w fotografii. Katalog fotografii z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie (1919-1939)*, Warszawa 1996; tenże, *Archiwum Dokumentacji Mechanicznej. Przewodnik po zasobie fotografii 1840-2004*, Warszawa 2005. Należy też odnotować wydanie pracy: *Zbiór fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej. Przegląd zawartości*, red. T. Stempowski, K. W. Ślusarski, Warszawa 2019 oraz wydane w osobnym woluminie *Indeksy*.

nów fotografii w serwisie www.szukajwarchiwach.gov.pl ujawnia kolejne problemy warsztatowe. Prezentowane tam elementy opisu jednostek archiwalnych dokumentacji fotograficznej są jedynie zdawkowym dodatkiem do udostępnianego skanu, gdzie zamiast opisu zbyt często otrzymujemy komunikat „brak danych”. Usprawiedliwieniem mogłoby być przyjęcie, iż w przyszłości dojdzie do uzupełnienia tych danych. Wręcz przeciwnie, obowiązująca norma mówi, iż digitalizacji podlegają zinwentaryzowane materiały archiwalne posiadające ewidencję w systemie informatycznym³⁶. Osobnym problemem jest udostępnianie tzw. „kolekcji” skanów między innymi fotografii. Użytkownik, po takiej zapowiedzi spodziewa się jednak czegoś więcej, niż prezentacji anonimowych skanów bez żadnego opisu (nawet bez nazwy jednostki archiwalnej, czy zespołu)³⁷. W celu przebicia się przez tę anonimowość i „zdobycia” opisu fotografii należy dokonać wygenerowania linku do każdego ze skanów z osobna, w celu przekierowania do właściwego zespołu archiwalnego. Coś, co z założenia miało być atrakcyjne, przynosi odwrotny skutek i zniechęca użytkowników nieobeznanych z meandrami serwisu. Skrajnym przykładem jest zamieszczanie fotografii przez archiwa państwowe w zakładce „Pomóż nam zidentyfikować materiały archiwalne”³⁸, co jest w wielu przypadkach obnażeniem braków warsztatu badawczego. Przy pewnym stopniu zaangażowania wiele z tych fotografii można zidentyfikować bez trudu³⁹. Można zaobserwować także zjawisko odwrotne: udostępnianie przez archiwum samego opracowania materiałów fotograficznych (z wyczerpującymi opisami fotografii), lecz bez udostępnienia dokumentacji wizualnej⁴⁰.

Należy obiektywnie przyznać, że efekty archiwalnej inwentaryzacji fotografii ujawniają również realne problemy wynikające z ubóstwa dostępnych pomocy warsztatowych. Sytuacja ta jest odczuwalna nie tylko w archiwach, lecz również w pracy akademickiej, bibliotecznej, muzealnej, edytorskiej. Istnieją istotne potrzeby w zakresie ujęć słownikowych⁴¹, biblio-

³⁶ Zarządzenie Nr 14 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 sierpnia 2015 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych, § 4.

³⁷ <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/przegladaj-kolekcje> [dostęp: 17.05.2021].

³⁸ <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zidentyfikuj-material> [dostęp: 17.05.2021].

³⁹ Т. Гергель, *Фотографические материалы: проблемы оцифровки и использования*, в: *Документ. Архив. Информационное общество. Материалы IV Международной научно-практической конференции*, Москва 2020, с. 451-461.

⁴⁰ Na przykład: Archiwum Państwowe w Lublinie, Zbiór fotografii i pocztówek, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/2990> [dostęp: 17.05.2021].

⁴¹ Istniejąca literatura leksykograficzna nie wyczerpuje problemu i jest bardzo trudno dostępna: *Spis polskich fotografów i firm fotograficznych działających w latach 1839-1914*, T. 1 cz. 1, pod red. J. Ihnatowiczowej i A. Piotrowskiego, Warszawa 1996; J. Strzałkowski, *Leksykon*

graficznych⁴² oraz niezwykle ważnych w archiwistyce dziejów technik fotograficznych⁴³. W związku z zakończeniem w 2015 r. wydawania naukowego czasopisma „Dagerotyp”, w całości poświęconego dziejom fotografii⁴⁴, brakuje niezbędnej płaszczyzny konfrontacji i dyskusji, a także prezentacji bieżących ustaleń naukowych⁴⁵. Miejmy nadzieję, że tym wyzwaniom sprosta nowe pismo „Dagerotyp. Studia z historii i teorii fotografii”, które jest rozszerzoną koncepcyjnie kontynuacją poprzedniego⁴⁶. Podsumowując problemy narzędzi warsztatowych należy podtrzymać postulat opracowania podręcznika zawierającego „szczegółowe informacje związane z gromadzeniem, przechowywaniem, opracowywaniem i udostępnianiem dokumentacji fotograficznej w archiwach historycznych”⁴⁷.

Z powyższego przeglądu dość wyraźnie widać, że warsztat badacza historyka-archiwisty fotografii obejmuje narzędzia służące do gromadzenia, opracowywania i udostępniania fotografii. Cechuje go zarówno multidyscyplinarność, jak i interdyscyplinarność, gdyż stoją przed nim zadania takiego charakteru. Nie tracąc ich z pola widzenia, powinien on sięgać również do narzędzi warsztatowych dyscyplin, które wobec fotografii archiwalnych wypracowały własne metody badawcze i stosują je w praktyce, zwłaszcza edytorskiej. Wśród nich przoduje muzealnictwo (z bibliotekoznawstwem),⁴⁸ waż-

fotografów na dawnych ziemiach polskich, Pomorzu i Śląsku 1839-1918, Frankfurt am Main 2017. Doskonałą pomocą identyfikacyjną, lecz tylko dla źródeł krakowskich jest *Katalog winiet krakowskich zakładów fotograficznych w zbiorach Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego w Krakowie*, autorstwa Katarzyny Kudłacz i Marty Miskowiec (Kraków 2008), zbierający 330 tekturek reklamowych i pieczętek stosowanych w zakładach krakowskich.

⁴² Jedyne zestawienia bibliograficzne opracował Marian Szulc: *Materiały do historii fotografii polskiej*. 1, *Bibliografia 1836-1956*, Wrocław 1963 oraz *Fotografia na usługach etnografii. Materiały do bibliografii fotografii polskiej*, Wrocław 1955.

⁴³ Nie wyczerpują problemu dostępne opracowania: Z. Harasym, *Stare fotografie. Poradnik kolekcjonera*, Warszawa 2012; P. Janczaruk, *Retro Fotografia, czyli dawne techniki fotograficzne*, Zielona Góra 2012; P. Namioła, *Zarys historii techniki fotograficznej i jej możliwości dokumentacyjnych*, w: *Foto-historia. Fotografia w przedstawianiu przeszłości*, s. 69-72; T. Kozielec, *Przegląd XIX-wiecznych technik fotograficznych oraz zniszczeń na przykładzie zbioru Biblioteki PAN w Kórniku*, w: *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne*, s. 120-130.

⁴⁴ „Dagerotyp. Biuletyn Stowarzyszenia Historii Fotografii” nr 1 (1993) – 24 (2015).

⁴⁵ W pewnym stopniu zadanie to spełnia strona internetowa Stowarzyszenia Historyków Fotografii: <https://www.shf.org.pl> [dostęp: 17.05.2021].

⁴⁶ „Dagerotyp. Studia z historii i teorii fotografii”, nr 1/25 (2018) – 2/26 (2019).

⁴⁷ K. Biernat, *Stan badań nad dokumentacją fotograficzną w archiwach*, s. 73-74.

⁴⁸ B. Ostrowska, *Dawne płockie fotografie w zbiorach Muzeum Mazowieckiego w Płocku*, Płock 1982; T. Kwiatkowska, A. Malik, *Zespół negatywów szklanych z Zakładu Fotograficznego rodziny Kriegerów w posiadaniu Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, „Krzysztofory. Zeszyty Nau-

ny dorobek posiada również historiografia wojenna/wojskowa/Holokaustu⁴⁹ i historia sztuki⁵⁰ (odniesienia bibliograficzne do tego dorobku prezentujemy

kowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa", 11, 1984, s. 51-69; M. Janik, *Zbiory fotografii w muzeach województwa kieleckiego*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 14 (1985) s. 215-240; *Fotografie dawnego Gdańska. Katalog Zbiorów Fotograficznych Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk. Cz. 1, Fotografie sprzed 1945 r.*, oprac. J. Kucharski, Wrocław 1987; L. Machnik, *Fotografie powstańców styczniowych w zbiorach Gabinetu Grafiki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. Katalog*, Wrocław 2002; M. Bajbor, *Oblicza fotoreportażu. Fotografie ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie*, w: *Światłoczułe. Kolekcje fotografii w Muzeum Narodowym w Warszawie*, Warszawa 2009, s. 51-59; A. Romaniak, *Sanok. Fotografie archiwalne. Katalog zbiorów. T. 1-3, Sanok 2009-2018*; A. Buczek, E. Firllet, E. Gaczoł, J. Strzyżewska, *Wawel na starej fotografii do 1939 roku, Kraków 2011* (Biblioteka Ikonograficzna Muzeum Historycznego Miasta Krakowa nr 1); P. Giziński, *Charakterystyka i opracowanie zbioru archiwalnych negatywów w Bibliotece Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2018, nr 4 (31), s. 97-113; M. Florek, T. Giergiel, P. Jamski, K. Kędziora-Palińska, P. Sus-Lutyńska, *100 fotografii Zawichostu. Zawichost 2018, Archeologia w Biskupinie 1934-1974. Fotografie archiwalne*, red. H. P. Dąbrowski, Biskupin 2020.

⁴⁹ H. Latoś, *Fotografia na polu walki*, Warszawa 1967; tenże, *Z historii fotografii wojennej*, Warszawa 1985 (książki o treści naznaczonej ideologicznie); *Przełamywać bariery, budować mosty. Wojna na fotografiach polskiego i niemieckiego żołnierza*, pod red. A. Rybickiego, Kraków 2004; J. Struk, *Holokaust w fotografiach. Interpretacje dowodów*, Warszawa 2007; A. Rybicki, *Fotografia wojskowa i wojenna za zbiorów Muzeum Fotografii im. Walerzego Rzewuskiego*, Kraków 2008; G. Didi-Huberman, *Obrazy mimo wszystko*, Kraków 2008; F. Rousseau, *Żydowskie dziecko z Warszawy. Historia pewnej fotografii*, Gdańsk - Warszawa 2012; J. Urbanek, *Codziennosc w cieniu terroru. Okupacja niemiecka w Polsce 1939-1945*, Gdańsk 2014; M. Ogdowski, M. Wójcik, *Polski Afganistan. (Foto)historia największej operacji Wojska Polskiego od czasu II wojny światowej*, Ustroń 2014; A. Rybicki, *Legionowe kadry. Narodziny polskiego reportażu wojennego*, Kraków 2014; W. Kobylińska-Bunsch, *Fotografia wojenna jako dziedzictwo militarne. Wizualne świadectwo Powstania Warszawskiego Eugeniusza Hanemana*, w: *Konserwacja zapobiegawcza środowiska. 5, Dziedzictwo militarne*, pod red. W. Borkowskiego, W. Brzezińskiego i J. Wysockiego, Warszawa 2017, s. 55-61; M. Gajewski, *Wojskowi w fotograficznym atelier. Katalog zbiorów*, Białystok 2017; N. Podlesny, D. de Varennes, *A glimpse of evil. Part I, of a trilogy*, bmw. 2018; *Rozproszony kontakt. Fotografie z Archiwum Ringelbluma na nowo odczytane*, red. A. Duńczyk-Szulc, Warszawa 2019; J. Lelwic, R. Mieczkowski, *Wielka Wojna w fotografii*, Bydgoszcz 2020; K. Kukielko-Rogozińska, *Współczesna wojna na fotografiach Rity Leistner*, Szczecin 2021.

⁵⁰ W. Mossakowska, *Dagerotypy w zbiorach polskich. Katalog*, Wrocław 1989; *Fotograf przyjechał! Mieszkańcy dawnych Prus Wschodnich na fotografiach pochodzących ze zbioru Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu*, oprac. J. Przytkowski, P. Jamski, Warszawa 2005; *Prusy Wschodnie - dokumentacja historycznej prowincji. Zbiory fotograficzne dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu*, oprac. J. Przytkowski, P. Jamski, M. Kuczyński, Warszawa 2006; *Archiwa wizualne dziedzictwa kulturowego. I. Archeologia, etnografia, historia sztuki*, pod red. E. Manikowskiej, I. Kopani, Warszawa 2014; *Archiwa wizualne dziedzictwa kulturowego. II. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, pod red. E. Manikowskiej i P. J. Jamskiego, Warszawa 2014 (dołączone dyski CD-ROM zawierają bazę danych zbiorów ikonograficznych Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, archiwum fotograficzne oraz zbiór rycin); *Odkrywanie kolekcji. Fotograficzne silesiana z lat 1870-1945 w zbiorach Instytutu Sztuki PAN*, oprac. J. Przytkowski, P. Jamski, Warszawa 2016; T. Giergiel, P. Jamski, W. Kalwat, L. Ujazdowska,

w wyborze). Również archiwistka może poszczycić się naukowymi osiągnięciami z zakresu opracowania i edycji fotografii. Najwyższy poziom reprezentują dwie serie. Pierwsza jest wydawana przez Narodowe Archiwum Cyfrowe i oprócz edycji drukowanej posiada również wersję on-line⁵¹. Za przykład realizacji wiedzy potrzebnej archiwście do gromadzenia, opracowywania i udostępniania fotografii może posłużyć jeden z tomów tej serii, ukazujący spuściznę Henryka Poddębskiego. Nabycie tej wielkiej kolekcji składającej się z 22.710 fotografii przez Narodowe Archiwum Cyfrowe zostało zrealizowane w 2016 r. w drodze zakupu dofinansowanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Z kolei opracowanie i udostępnianie realizują się w szerokim zakresie poprzez edycję albumu (dostępną również on-line), który doczekał się kompetentnej recenzji⁵² oraz prezentację fotografii w serwisie Szukaj w Archiwach w ilości 11.247 skanów⁵³. Drugą serią wartą przedstawienia jest „Ikonoteka Lubelska” wydawana przez Archiwum Państwowe w Lublinie z ostatnim tomem zawierającym imponującą edycję fotografie dawnego Lublina z akt Inspekcji Budowlanej⁵⁴. Osiągnięcia te, pomimo uwag

Sandomierz w dawnej fotografii z kolekcji Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, Sandomierz 2016; T. Giergiel, P. Jamski, W. Kalwat, L. Ujazdowska, *Świętokrzyskie widoki. Kieleckie i Sandomierskie w dawnej fotografii z kolekcji Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Sandomierz 2016; T. Giergiel, P. Jamski, W. Kalwat, *Widoki Poniądzia. Fotografie z kolekcji Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Sandomierz 2017; *Katalog Fototeki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Fotografie dzieł sztuki polskiej wykonane przed rokiem 1900*, red. W. Walanus, Kraków 2019; E. Manikowska, *Photography and cultural heritage in the age of nationalisms. Europe's Eastern borderlands (1867-1945)*, London 2019.

⁵¹ Wydawnictwa Narodowego Archiwum Cyfrowego: K. Kalisz, Warszawa *Siemaszki. Fotografie z Narodowego Archiwum Cyfrowego*, Warszawa 2014; Ł. Karolewski, *PRL Grażyny Rutowskiej. Fotografie z Narodowego Archiwum Cyfrowego*, Warszawa 2015; M. Hartwig, *Naręcz Witczak-Witaczyński*, Warszawa 2016; D. Jackiewicz, W. Kalwat, K. Kalisz, *Niepodległa Poddębskiego*, Warszawa 2017; K. Brąkowska, Ł. Karolewski, K. Brąkowska, *Pułkownik Józef Hartman*, Warszawa 2018; *100x100. Sto zdjęć z okazji stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości*, red. M. Porajska-Hałka, Warszawa 2018; F. Tuszko, W. Tuszko, *Wojciech Tuszko – fotograf*, Warszawa 2020.

⁵² M. Jabłońska (rec.), *Niepodległa Poddębskiego*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 9 (11) 2018, s. 329-332. Poza uwagami zawartymi w recenzji należy odnieść się do dwóch wyborów fotografii z zasobu kolekcji H. Poddębskiego. Liczba udostępnianych skanów w serwisie Szukaj w Archiwach jest prawie arytmetyczną połową całego zasobu kolekcji, a w albumie zostało opublikowanych 176 fotografii (te dwie wyselekcjonowane grupy fotografii nie zostały ze sobą skorelowane).

⁵³ <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespól/-/zespól/82646> [dostęp: 17.05.2021].

⁵⁴ *Lublin po bombardowaniu 9 września 1939 roku. Album fotografii*, oprac. P. Dymmel i T. Rodziewicz, Lublin 2012; P. Dymmel, R. Litwiński, *Cmentarze lubelskie*, Lublin 2015; E. Zielińska, *Fotografie dawnego Lublina z akt Inspekcji Budowlanej*, Lublin 2020 (wydanie drugie 2021, uzupełnione o *Spis adresów nieistniejących* oraz *Spis posesji o zmienionych adresach*).

szczegółowych, napawają optymizmem, gdyż wspomniane wydawnictwa są doskonałym efektem końcowym procesu praktycznego stosowania warsztatu badacza fotografii w metodyce archiwalnej.

REFERENCES – BIBLIOGRAFIA

Warsztat badacza fotografii w metodyce archiwalnej

Archeologia w Biskupinie 1934-1974. Fotografie archiwalne, red. H. P. Dąbrowski, Biskupin 2020.

Archiwa wizualne dziedzictwa kulturowego. I. Archeologia, etnografia, historia sztuki, pod red. E. Manikowskiej, I. Kopani, Warszawa 2014.

Archiwa wizualne dziedzictwa kulturowego. II. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, pod red. E. Manikowskiej i P. J. Jamskiego, Warszawa 2014.

Bajbor M., *Oblicza fotoreportażu. Fotografie ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie*, w: *Światłoczułe. Kolekcje fotografii w Muzeum Narodowym w Warszawie*, Warszawa 2009, s. 51-59.

Bartuszek J., *Między reprezentacją a „martwym papierem”. Znaczenie chłopskiej fotografii rodzinnej*, Warszawa 2005.

Barzycka A., *Fotografia jako źródło historyczne. Wybrane problemy*, „Historyka. Studia metodologiczne”, t. XXXVI, 2006; s. 105-117.

Biernat K., *Stan badań nad dokumentacją fotograficzną w archiwach*, „Archiwista Polski” nr 3 (79) 2015, s. 61-74.

Bijak M., Garlicka A., *Fotografia chłopów polskich*, Warszawa 1993.

Bobowski K., Burski K., Turoń B., *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1973.

Bochenek M., Seweryn A., *Postępowanie ze zbiorem fotografii – wymagania konserwatorskie a rzeczywistość*, w: *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne. Materiały konferencji naukowych organizowanych przez Archiwum Nauki PAN i PAU i Polską Akademię Umiejętności*, red. A. Górski, Kraków 2018, s. 111-119.

Bogdziewicz R., *Fotografia na Lubelszczyźnie na tle fotografii europejskiej i krajowej w latach 1839-1918*, Lublin 2017.

Boniecki J., *Katalog fotografii z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej i innych archiwów państwowych*, Warszawa 1989.

Boniecki J., *Górny Śląsk i Zagłębie w fotografii. Katalog fotografii dotyczących województw katowickiego i bielsko-bialskiego w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie (1920-1966)*, Katowice 1992.

Boniecki J., *Święto Trzeciego Maja w fotografii. 1919-1939. Katalog zdjęć z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej*, Warszawa 1995.

Boniecki J., *Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej w fotografii. Katalog fotografii z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie (1919-1939)*, Warszawa 1996.

Boniecki J., *Archiwum Dokumentacji Mechanicznej. Przewodnik po zasobie fotografii 1840-2004*, Warszawa 2005.

Brąkowska K., Karolewski Ł., *Pułkownik Józef Hartman*, Warszawa 2018.

- Buczek A., Firlet E., Gaczoł E., Strzyżewska J., *Wawel na starej fotografii do 1939 roku*, Kraków 2011 (Biblioteka Ikonograficzna Muzeum Historycznego Miasta Krakowa nr 1).
- Budzińska J., *Źródło ikonograficzne w szkolnej edukacji historycznej na przykładzie zbiorów muzeów wielkopolskich*, Poznań 2014.
- Ciołkosz A., Miszański J., Olędzki J.R., *Interpretacja zdjęć lotniczych*, Warszawa 1978.
- Czarno-biały obraz świata. Problemy ochrony i konserwacji dawnych fotografii*, red. E. Jabłońska, T. Koziół, Toruń 2018.
- Derrida J., *Gorączka archiwum. Impresja freudowska*, Warszawa 2016.
- Didi-Huberman G., *Obrazy mimo wszystko*, Kraków 2008.
- Długie życie fotografii. Szkolenie z zakresu konserwacji, archiwizacji, digitalizacji i opracowania archiwum fotograficznego*, red. U. Kifer, Warszawa 2016.
- Dymmel P., Litwiński R., *Cmentarze lubelskie*, Lublin 2015.
- Dziubiński M., *Jak datować zdjęcia niepodpisane? Czyli diabeł tkwi w szczegółach*, „Archeion”, T. XIII, 2012, s. 143–161.
- Eco U., *Szaleństwo katalogowania*, Poznań 2009.
- Florek M., Giergiel T., Jamski P., Kędziora-Palińska K., Sus-Lutyńska P., *100 fotografii Zawichostu*. Zawichost 2018.
- Fotograf przyjechał! Mieszkańcy dawnych Prus Wschodnich na fotografiach pochodzących ze zbioru Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu*, oprac. J. Przyppkowski, P. Jamski, Warszawa 2005.
- Fotografie dawnego Gdańska. Katalog Zbiorów Fotograficznych Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk. Cz. 1, Fotografie sprzed 1945 r.*, oprac. J. Kucharski, Wrocław 1987.
- Fotomontaż polski w dwudziestolecu międzywojennym*, red. J. Pieńkos, Warszawa 2003.
- Gajewski M., *Wojskowi w fotograficznym atelier. Katalog zbiorów*, Białystok 2017.
- Гергель Т., *Фотографические материалы: проблемы оцифровки и использования*, в: Документ. Архив. Информационное общество. Материалы IV Международной научно-практической конференции, Москва 2020, с. 451-461.
- Giergiel T., *Kalendarium dziejów Koprzywnicy*, Koprzywnica 2018.
- Giergiel T., Jamski P., Kalwat W., Ujazdowska L., *Sandomierz w dawnej fotografii z kolekcji Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Sandomierz 2016.
- Giergiel T., Jamski P., Kalwat W., Ujazdowska L., *Świętokrzyskie widoki. Kieleckie i Sandomierskie w dawnej fotografii z kolekcji Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Sandomierz 2016.
- Giergiel T., Jamski P., Kalwat W., *Widoki Pomorza. Fotografie z kolekcji Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Sandomierz 2017.
- Gillet M., Garnier Ch., Flieder F., *Negatywy na płytkach szklanych. Konserwacja i restauracja*, Warszawa 1989 (Zeszyty Konserwatorskie; nr 2).
- Giziński P., *Charakterystyka i opracowanie zbioru archiwalnych negatywów w Bibliotece Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2018, nr 4 (31), s. 97–113.
- Gut P., *Nauki pomocnicze historii XIX i XX w. w warsztacie archiwisty*, w: *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich*, Kielce – 20–21 września 2017 r., red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2019, s. 171–180.
- Harasym Z., *Stare fotografie. Poradnik kolekcjonera*, Warszawa 2012.

- Hartwig M., *Narczyz Witczak-Witaczyński*, Warszawa 2016.
- Ihnatowicz I., *Dorobek nauk pomocniczych historii XIX–XX w. w świetle nowych potrzeb*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. VIII, 1963, s. 1–14.
- Ihnatowicz I., *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990.
- Jakutović S., *Problem wartości fotografii jako dokumentu* „*Sensus Historiae*” Vol. XXXV (2019/2), s. 25–39.
- Jabłońska M., *Co stanowi fotograficzną jednostkę inwentarzową? Przyczynek do analizy wielkości zasobu fotograficznego w polskich archiwach państwowych*, „*Archiwista Polski*” 2005, nr 1, s. 31–38.
- Jabłońska M., *Dokumentacja specjalna w archiwach. Opis tradycyjny i komputerowy*, Toruń 2011.
- Jabłońska M. (rec.), *Niepodległa Podłębskiego*, „*Archiwa – Kancelarie – Zbiory*”, nr 9 (11) 2018, s. 329–332.
- Jackiewicz D., Kalwat W., Kalisz K., *Niepodległa Podłębskiego*, Warszawa 2017.
- Janczaruk P., *Retro Fotografia, czyli dawne techniki fotograficzne*, Zielona Góra 2012.
- Janik M., *Fotografia w guberniach kieleckiej i radomskiej w latach 1839–1918*, „*Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach*” 15 (1986/1987) s. 85–139.
- M. Janik, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX w. jako przedmiot kształcenia studentów historii Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*”, 14 /2 (2017), s. 71–89.
- Janik M., *Zbiory fotografii w muzeach województwa kieleckiego*, „*Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach*” 14 (1985) s. 215–240.
- Janik M., Urbanowicz B., *Fotografia w nauczaniu i uczeniu się historii*, w: *Edukacja historyczna a współczesność. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi dr. hab. Adamowi Suchońskiemu w czterdziestolecie pracy dydaktycznej i naukowej oraz z okazji siedemdziesiątych urodzin*, red. B. Kubis, Opole 2003, s. 393–408.
- Julkowska V., *Fotografia lotnicza w warsztacie dydaktycznym nauczyciela historii*, w: *Edukacja historyczna a współczesność. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi dr. hab. Adamowi Suchońskiemu w czterdziestolecie pracy dydaktycznej i naukowej oraz z okazji siedemdziesiątych urodzin*, red. B. Kubis, Opole 2003, s. 409–420.
- Kalisz K., *Warszawa Siemaszki. Fotografie z Narodowego Archiwum Cyfrowego*, Warszawa 2014.
- Kalisz K., Plewka K., *Opracowanie fotografii w Narodowym Archiwum Cyfrowym w praktyce, czyli „Skąd się biorą takie błędy?”*, „*Archiwista Polski*”, nr 3 (67) 2012, s. 83–90.
- Karolewski Ł., *PRL Grażyny Rutowskiej. Fotografie z Narodowego Archiwum Cyfrowego*, Warszawa 2015.
- Katalog Fototeki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Fotografie dzieł sztuki polskiej wykonane przed rokiem 1900*, red. W. Walanus, Kraków 2019.
- Ken A., *Rozważania historyczne, artystyczne i naukowe o fotografii*, oprac. M. M. Grąbczewska; red. M. Biernacka, Warszawa 2017.
- Krajniak W., *Jerzy Serczyk i jego materiały w zasobie Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, „*Archeion*”, 2018, 119, s. 331–348.
- Kobylińska-Bunsch W., *Fotografia wojenna jako dziedzictwo militarne. Wizualne świadectwo Powstania Warszawskiego Eugeniusza Hanemana*, w: *Konserwacja zapobiegawcza środowiska*.

5, *Dziedzictwo militarne*, pod red. W. Borkowskiego, W. Brzezińskiego i J. Wysockiego, Warszawa 2017, s. 55-61.

Kozielec T., *Przegląd XIX-wiecznych technik fotograficznych oraz zniszczeń na przykładzie zbioru Biblioteki PAN w Kórniku*, w: *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne. Materiały konferencji naukowych organizowanych przez Archiwum Nauki PAN i PAU i Polską Akademię Umiejętności*, red. A. Górski, Kraków 2018, s. 120-130.

Kozielec T., *Konserwacja i rekonstrukcja XIX-wiecznych fotografii pochodzących ze zbioru Polskiej Akademii Nauk Biblioteki Kórnickiej*, Toruń 2017.

Koziński J., *Fotografia krakowska w latach 1840–1914*, Kraków 1978.

Kudłacz K., Miskowiec M., *Katalog winiet krakowskich zakładów fotograficznych w zbiorach Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego w Krakowie*, Kraków 2008.

Kukielko-Rogozinińska K., *Współczesna wojna na fotografiach Rity Leistner*, Szczecin 2021.

Kwiatkowska T., Malik A., *Zespół negatywów szklanych z Zakładu Fotograficznego rodziny Kriegerów w posiadaniu Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, 11, 1984, s. 51–69.

Landau Z., *Fotografia jako źródło dla historii gospodarczej*, w: *Robotnicy. II wystawa fotografii robotniczej. Zdjęcia z lat 1881-1946*, oprac. i red. katalogu M. Kurasiak, Warszawa 1989.

Latoś H., *Fotografia na polu walki*, Warszawa 1967.

Latoś H., *Z historii fotografii wojennej*, Warszawa 1985.

Lelwic J., Mieczkowski R., *Wielka Wojna w fotografii*, Bydgoszcz 2020.

Lublin po bombardowaniu 9 września 1939 roku. Album fotografii, oprac. P. Dymmel i T. Rodziewicz, Lublin 2012.

Leśkiewicz R., *Archiwa i kolekcje prywatne w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej, „Archeion”*, 2018, 119, s. 201-216.

Mędrzecki W., *Fotografia chłopska jako źródło do dziejów rodziny w Królestwie Polskim*, w: *Spółeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku*, t. IX, pod red. J. Leskiewiczowej, Warszawa 1991, s. 377-395.

Machnik L., *Fotografie powstańców styczniowych w zbiorach Gabinetu Grafiki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. Katalog*, Wrocław 2002.

Maciesza A., *Historia fotografii polskiej w latach 1839-1889*, Płock 1972.

Malczewska-Pawelec D., *II Rzeczpospolita widziana na fotografiach, ponuro (o manipulacjach zdjęciami w prasie polskiej doby stalinowskiej)*, w: *Foto-historia. Fotografia w przedstawianiu przeszłości*, red. V. Julkowska, Poznań 2012, s. 149-164.

Manikowska E., *Photography and cultural heritage in the age of nationalisms. Europe's Eastern borderlands (1867-1945)*, London 2019.

Mazur A., *Historie fotografii w Polsce 1839–2009*, Warszawa 2010.

Mazur A., *Krzywe spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, „Fototapeta”, 2004, <http://fototapeta.art.pl/2004/plz.php> [dostęp: 17.05.2021].

Michałowska M., *Miejsce fotografii - dokumentu w procesie historiograficznym*, w: *Foto-historia. Fotografia w przedstawianiu przeszłości*, red. V. Julkowska, Poznań 2012, s. 13-26.

Miejsce fotografii w badaniach humanistycznych, pod red. M. Ziętkiewicz i M. Biernackiej, Warszawa 2016.

Mossakowska W., *Dagerotypy w zbiorach polskich. Katalog*, Wrocław 1989.

Mossakowska W., *Początki fotografii w Warszawie (1839-1863)*, T. 1-2, Warszawa 1994.

Mycio A., *Opracowanie archiwów prywatnych w Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Archeion”, 2018, 119, s. 233-244.

Napierała-Rydz K., *Fotografia w edukacji. Wykorzystanie fotografii w nauczaniu historii*, Kraków 2015.

Namiota P., *Zarys historii techniki fotograficznej i jej możliwości dokumentacyjnych*, w: *Fotohistoria. Fotografia w przedstawianiu przeszłości*, red. V. Julkowska, Poznań 2012, s. 69-72.

Niklewska J., *Fotografia jako źródło do poznania położenia materialnego mieszkańców Warszawy II połowy XIX w.*, w: *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, pod red. J. Sztetyły, Warszawa 1992, s. 237-240.

Nowak-Mitura E., *Początki fotografii w prasie polskiej. „Tygodnik Ilustrowany” 1859-1900*, Warszawa 2015.

Nowożycki B., *Kolekcje osobiste w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Ameryce oraz Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce. Stan zachowania, metody opracowania*, „Archeion”, 2018, 119, s. 245-261.

Odkrywanie kolekcji. Fotograficzne silesiana z lat 1870-1945 w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, oprac. J. Przytkowski, P. Jamski, Warszawa 2016.

Odkrywanie „peryferii”. Historie fotografii w Europie Środkowo-Wschodniej, pod red. M. Ziętkiewicz i M. Biernackiej, Warszawa 2017.

Ogdowski M., Wójcik M., *Polski Afganistan. (Foto)historia największej operacji Wojska Polskiego od czasu II wojny światowej*, Ustroń 2014.

Opowieści fotografią pisane. Fotografie w spuściznach uczonych i twórców, red. E. Fijałek, Kraków 2013.

Ostrowska B., *Dawne płockie fotografie w zbiorach Muzeum Mazowieckiego w Płocku*, Płock 1982.

Piech Z., *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii? w: Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 października 1993 roku profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, s. 119-142.

Piech Z., *„Trwanie osobne i wieczne”. Fotografia jako źródło w kręgu nauk pomocniczych historii i archiwistyki*, w: *Spuścizny – co po nas zostaje? Zagadnienia metodologiczne. Materiały konferencji naukowych organizowanych przez Archiwum Nauki PAN i PAU i Polską Akademię Umiejętności*, red. A. Górski, Kraków 2018, s. 79-110.

Plaźewski I., *Spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, Warszawa 1982.

Plaźewski I., *Dzieje polskiej fotografii 1839–1939*, Warszawa 2003.

Podlesny N., Varennes D. de, *A glimpse of evil. Part I, of a trilogy*, bmw. 2018.

Prusy Wschodnie - dokumentacja historycznej prowincji. Zbiory fotograficzne dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu, oprac. J. Przytkowski, P. Jamski, M. Kuczyński, Warszawa 2006.

Przełamywać bariery, budować mosty. Wojna na fotografiach polskiego i niemieckiego żołnierza, pod red. A. Rybickiego, Kraków 2004.

Romaniak A., *Sanok. Fotografie archiwalne. Katalog zbiorów*. T. 1-3, Sanok 2009-2018.

Rousseau F., *Żydowskie dziecko z Warszawy. Historia pewnej fotografii*, Gdańsk - Warszawa 2012.

Rozproszony kontakt. Fotografie z Archiwum Ringelbluma na nowo odczytane, red. A.

Duńczyk-Szulc, Warszawa 2019.

Rybicki A., *Fotografia wojskowa i wojenna za zbiorów Muzeum Fotografii im. Walerego Rzeżewskiego*, Kraków 2008.

Rybicki A., *Legionowe kadry. Narodziny polskiego reportażu wojennego*, Kraków 2014.

Skotarczak D., *Co to jest historia wizualna?*, w: *Foto-historia. Fotografia w przedstawianiu przeszłości*, red. V. Julkowska, Poznań 2012, s. 175-180.

Skotarczak D., *Kilka uwag o historii wizualnej*, „Klio Polska. Studia i Materiały z Dziejów Historiografii Polskiej”, t. 8, 2016, s. 117-130.

Spis polskich fotografów i firm fotograficznych działających w latach 1839-1914, T. 1 cz. 1, pod red. J. Ichnatowiczowej i A. Piotrowskiego, Warszawa 1996.

100x100. Sto zdjęć z okazji stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości, red. M. Porajska-Hałka, Warszawa 2018.

Struk J., *Holokaust w fotografiach. Interpretacje dowodów*, Warszawa 2007.

J. Strzałkowski, *Leksykon fotografów na dawnych ziemiach polskich, Pomorza i Śląsku 1839-1918*, Frankfurt am Main 2017.

Szczepańska A., Szczepaniak A., *Archiwa osobiste w Archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Archeion”, 2018, 119, s. 187-200.

Szczyrkowski Ł., *Dawna fotografia jako źródło do badań pamięci historycznej mieszkańców małej społeczności na przykładzie Książenicy w południowej Wielkopolsce*, „Dzieje Najnowsze”, R. LI, 2019, 3, s. 5-27.

Szulc M., *Materiały do historii fotografii polskiej. 1, Bibliografia 1836-1956*, Wrocław 1963.

Szulc M., *Fotografia na usługach etnografii. Materiały do bibliografii fotografii polskiej*, Wrocław 1955.

Techmańska B., Skotnicka-Palka M., *Fotografia „opozycyjna” jako źródło edukacji o Polsce Ludowej*, w: *Polska Ludowa w edukacji historycznej*, pod red. M. Fica, Katowice 2019, s. 27-37.

Topolska A., *Metody analizy fotografii w świetle teorii Rolanda Barthes'a*, w: *Media audiowizualne w warsztacie historyka*, red. D. Skotarczak, Poznań 2008, s. 149-159.

Tomczak S., *Fotografia jako źródło historyczne – rys problemowy*, „Archiwista Polski” 2013, nr 2, s. 31-39.

Tucholski Z., *Fotografia lotnicza jako źródło historyczne*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 2019, T. 64, nr 22, s. 167-179.

Tuszko F., Tuszko W., *Wojciech Tuszko – fotograf*, Warszawa 2020.

Urbanek J., *Codziennosc w cieniu terroru. Okupacja niemiecka w Polsce 1939-1945*, Gdańsk 2014.

Werens A., *Zbiory fotografii w archiwach państwowych*, „Teki Archiwalne” Seria nowa, t. 7 (29), s. 241-255.

Wielkie i małe historie fotografii. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Oddział Warszawski Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.

Wilk B., *Wizualny zapis przeszłości. Fotografie w spuściznach jako źródło historyczne*, „Archiwista Polski” 2014, nr 1, s. 29-44.

Witek P., *Metodologiczne problemy historii wizualnej*, „Res Historica” 2014, nr 37, s. 157-176.

Wolska A., *Historia fotografii na przykładzie wybranych technik fotograficznych. Fotografia jako obiekt*, „Muzealnictwo”, 2020, 61, s. 192-200.

Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych, oprac. H. Dymnicka-Wołoszyńska i Z. Kolankowski, Warszawa 1990.

Zajac I., *Diagnostyka zabytkowych albumów do przechowywania fotografii. Identyfikacja i badania fotografii pochodzących z XIX i początków XX wieku. Ocena możliwości przeprowadzenia zabiegów dezynfekcji i odkwaszania*, Warszawa 2019.

Zbiór fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu - Instytutu Pamięci Narodowej. Przegląd zawartości, red. T. Stempowski, K. W. Ślusarski, Warszawa 2019.

Zielińska E., *Fotografie dawnego Lublina z akt Inspekcji Budowlanej*, Lublin 2021

Akty prawne

Decyzja Nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 24 kwietnia 2006 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad opracowania fotografii w archiwach państwowych.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, „Dziennik Ustaw” 2020, poz. 164.

Zarządzenie nr 17 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 czerwca 1969 r. w sprawie archiwalnego opracowania zasobu fotografii.

Zarządzenie Nr 14 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 sierpnia 2015 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych.

Zarządzenie nr 7 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie ewidencjonowania zasobu archiwalnego w archiwach państwowych.

Zarządzenie nr 34 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 9 września 2019 r. w sprawie zasad porządkowania i inwentaryzacji dokumentacji fotograficznej w archiwach państwowych.

